

Bronisław Krap OSPPE

KERYGMATYCZNE WARTOŚCI KSIĄG MACHABEJSKICH (2) — STAROTESTAMENTALNA IDEA ZMARTWYCHWSTANIA I ŻYCIA WIECZNEGO U PODSTAW DRUGIEJ KSIĘGI MACHABEJSKIEJ

Kerygmaticzny charakter Ksiąg Machabejskich najjaśniej wyraża się w poruszanej w nich problematyce. Na pierwszy plan wysuwa się wiara Izraela w życie pozagrobowe. Dla jej właściwego zrozumienia w oparciu o Drugą Księgę Machabejską należy sięgnąć do wcześniejszych ksiąg Starego Testamentu. Pod tym względem na istotną uwagę zasługują następujące zagadnienia: wiara Izraela w życie pozagrobowe¹, wiara w zmartwychwstanie oraz idea życia wiecznego². Z powyższym kręgiem tematycznym związane są takie pojęcia, jak: szeol, królestwo zmarłych, zbawienie sprawiedliwych³. Całość powyższych problemów stanowi właściwy kerygmat w dzisiejszym ujęciu.

Naród wybrany przechował wiarę w życie pozagrobowe, która kryształizowała się w świadomości Izraela na przestrzeni wieków. Objawienie Boże ewoluowało od prostych ujęć szczęśliwości, umiejscowionej tu na ziemi, aż do wiary w życie pozagrobowe. Wiara ta szczególnie zaznacza się w okresie prześladowań Antiocha Epifanesa.

Zródłem życia „społeczności Jahwe” po zawarciu przymierza na Synaju miało być Prawo Mojżeszowe — *Tora*. Prawo to oparte zostało na nakazach danych narodowi wybranemu za pośrednictwem Mojżesza. Życie „społeczności Jahwe” było więc uzależnione od stosunku narodu do Boga i Jego praw⁴.

Życie szczęśliwe będące nagrodą za zachowanie nakazów Prawa, to przede wszystkim życie długie i związane z nim oglądanie licznego

¹ Por. P. Beauchamp, *Le salut corporel des justes et la conclusion du livre de la Sagesse*, „Biblica” 45 (1964), s. 524.

² Por. W. Weber, *Der Auferstehungssylaube im eschatologischen Bucher der Weisheit*, „Zeitschrift für Katholische Theologie” 54(1912), ss. 205—239.

³ Por. J. B. Frey, *La vie de l’Au-delà dans les conceptions juives au temps de Jesus-Christ*, „Biblica” 13 (1932), ss. 129—164.

⁴ Z obranej drogi nie wolno schodzić ani „na prawo”, ani „na lewo”. Por. *Pwt* 17, 11; 28, 14; *Joz* 1, 7; 23, 6. Mają iść drogą prostą „jak nakazał Jahwe”. Por. E. Pax, *’Als Gerechte werden wir dastehen, wenn wir dieses ganze Gesetz getreulich erfüllen’ Dt 6, 25*, „Concilium” 12 (1967), ss. 807—812.

potomstwa sięgającego kilku pokoleń. Życie szczęśliwe to również zamieszkanie na ziemi „mlekiem i miodem płynącej”, czyli w dostatkach i dobrobycie. Kto więc „bał się Jahwe”, to znaczy zachowywał Prawo Mojżeszowe, mógł spodziewać się szczęśliwego życia.

O wiele dobitniej uzewnętrzniiona jest wiara w życie pozagrobowe w tekstach Psalmów⁵. Na szczególną uwagę zasługuje Psalm 73 mówiący o tym, że człowiek dobry zostanie wzięty z tego świata do chwały Jahwe⁶.

Jeszcze głębiej problem życia i szczęścia pozagrobowego ujmują prorocтва mesjańskie o Nowym Przymierzu. Zasadniczym jest tekst Jeremiasza zapowiadający erę mesjańską, która da początek odnowie Przymierza (*Jr* 31, 31—33)⁷.

Prorok Ezechiel mówi o nowym życiu, którym obdarzony będzie Izrael zmartwychwstały. Życie to zostaje określone jako „nowy duch” (*Ez* 37, 11—14)⁸. Wypowiedź Proroka ma charakter eschatologiczny. W przyszłości Jahwe otworzy groby, wydobędzie stamtąd ciała zmarłych i udzieli im swego ducha. Obdarzy ich więc nowym życiem.

Po powrocie narodu wybranego z niewoli babilońskiej pojawia się nowa tendencja w pojmowaniu życia i szczęścia. Ich źródłem jest mądrość oparta na przestrzeganiu Prawa, jego rad, napomnień, życiowych wskazań i zasad (*Prz* 1, 5—7). „Mądry” (*chakham*) — to człowiek, który postępuje według wskazań i rad wypływających z nakazów Jahwe⁹.

Deutero-Izajasz zastanawiając się nad postacią „Sługi Jahwe”, mówi: „Zglądzo Go z krainy żyjących; za grzechy mego ludu” (*Iz* 53, 8). „Wyda swe życie na ofiarę za grzechy”, a po swojej śmierci „ujrzy potomstwo, dni swe przedłuży” (*Iz* 53, 10). Istnieje więc ciągle między grzechem i śmiercią nadzieja na życie. Bardzo mocno tę prawdę akcentuje Księga Mądrości. Całe życie sprawiedliwych przepojone będzie nadzieją życia po śmierci. Bezbożni są już umarłymi za życia, „zniknęliśmy, (ledwie) zrodzeni” (*Mdr* 5, 13). Sprawiedliwi zaś już teraz są „w rękę Boga” (*Mdr* 3, 1), od którego otrzymują życie wieczne i „piękny diadem z rąk Pana” (*Mdr* 5, 16)¹⁰.

Czasy machabejskie dały Izraelowi pełnię wiary w życie pozagrobowe. Można umrzeć po to, żeby trwać wiernie wobec Boga. Śmierć aprobowana przez Boga nie może od Niego oddzielać, lecz przeciwnie, pro-

⁵ Por. W. Borowski, *Psalmy*, Kraków 1983 ss. 204—205, 252—253.

⁶ Por. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, Warszawa 1982 ss. 274—275.

⁷ Por. A. Gelin, *Le sens du mot 'Israel' en Jer.* 30—31, w: *Memorial J. Chaine*, Lyon 1950 ss. 161—168.

⁸ Por. W. J. Harrington, *Klucz do Biblii*, s. 223.

⁹ Por. Cz. Jakubiec, *Stare i Nowe Przymierze*, Warszawa 1961 ss. 182—183.

¹⁰ W opinii wielu Ojców Kościoła oraz niektórych egzegetów takich jak Vaccari czy Heinisch można dopatrywać się w tym tekście aluzji do sądu ostatecznego.

wadzi ona do życia przez zmartwychwstanie. „Stwórca świata ponownie odda wam tchnienie i życie” (2Mch 7, 23)¹¹.

Z krótkiego przedstawienia tekstów odnoszących się do wiary narodu wybranego w życie pozagrobowe widać, że przechodziła ona ciągly i dogłębny rozwój. Źródłem jej była wiara narodu w istnienie Boga i w słuszność Jego Prawa. Szczęście na ziemi jest skutkiem przestrzegania Prawa danego przez Boga.

Następny etap rozwoju, o którym mowa, stanowi już wiara w długie życie, w to, że Bóg wydobędzie zmarłych z szeolu; wiara w życie po śmierci. Proroctwa mesjańskie o Nowym Przymierzu wzbogacają wiarę Izraela w element ścisłego związku człowieka z Bogiem. Bóg nie tylko wydobędzie zmarłych z grobów, ale też obdarzy ich swoim Duchem. Wszyscy sprawiedliwi, którzy kierują się mądrością, są w rękę Boga, od którego otrzymują nagrodę.

Ewolucja wiary narodu wybranego doszła jakby do szczytu w okresie prześladowań machabejskich. Męczennicy byli przekonani z całą mocą, że Stwórca odda im tchnienie i życie. Wierzyli głęboko, że śmierć nie jest końcem życia człowieka. Wierzono w istnienie szeolu jako miejsca, gdzie przebywają ludzie zmarli. Życie rozciąga się poza grób, bo prawo jako mądrość Boża trwać będzie na wieki i równocześnie ci, którzy je zachowują również będą trwać wiecznie.

Izrael przechowywał wiarę w zmartwychwstanie i to zarówno całego narodu jak i poszczególnych jego członków. Psalmista jest przekonany, że po śmierci nie pójdzie do szeolu, czyhającego na zmarłego jak ptak drapieżny, lecz zostanie wzięty przez Jahwe, który obdarzy go życiem (Ps 49, 15—16)¹².

Psalm 16 tchnie głęboką pobożnością i niewzruszoną ufnością pokładaną w Bogu. Dla psalmisty Bóg jest największym dobrem. W Jego bliskości czuje się bezpieczny. Ta ścisła łączność z Bogiem daje mu pewność, że nawet śmierć nie jest zdolna odebrać mu szczęścia, które w Nim znajduje. Opieka zbawcza Jahwe wyzwoli psalmistę ze śmierci. Autor psalmu podejmuje również takie zagadnienia jak możliwość uniknięcia szeolu oraz jaki sens kryją w sobie wyrażenia: prawica Jahwe i oblicze Jahwe. Judaizm powszechnie uważał, że psalm ten mówi o zmartwychwstaniu ciała. W gruncie rzeczy ma on charakter mesjański. Jezus Chrystus zastosuje ten tekst jako argument na swoje zmartwychwstanie (Ps 16, 10—11)¹³.

Księgi mądrościowe zawierają problematykę wiary Izraela w zmartwychwstanie pośrednio w tych tekstach, które mówią o sądzie, o nagrodzie i karze po śmierci, o życiu wiecznym. Aluzja rzeczywistości ka-

¹¹ Por. R. Ström, *Religie w przeszłości i w dobie współczesnej*, (Warszawa) 1975 s. 125.

¹² Por. W. Borowski, *Psalmy*, ss. 185—187.

¹³ Por. tamże ss. 89—90.

ry lub nagrody, sądu i wieczności występuje w Księdze Przysłów (Prz 23, 17—18). W przyszłości (hebr. *acharit*) spotka człowieka słuszną zapłatą.

Hiob także jest przekonany, że po śmierci będzie oglądał Boga własnymi oczyma (Hi 19, 23—27). Zdaniem wielu egzegetów jest tu wyraźna wiara w zmartwychwstanie¹⁴. Teksty z Księgi Koheletha pod tym względem są również wyraźne (Koh 9, 10; 11, 9; 12, 14)¹⁵.

Syrach jeszcze dobitniej mówi o karze, nagrodzie po śmierci i o życiu wiecznym. Autor najpierw podkreśla karę, jaka spotka ludzi złych już tu na ziemi: „Wyrwał, zatracił i wymazał na ziemi ich pamięć” (Syr 10, 17). Mówi też o nagrodzie po śmierci dla sprawiedliwych: „Wypełnijcie dzieło wasze przed czasem, a da wam nagrodę w porze oznaczonej” (Syr 51, 30).

Prorok Izajasz problem zmartwychwstania ujmuje jednoznacznie: Bóg z szeolu wyprowadzi zmarłych w tym celu, by mieli udział w królestwie. Nowe życie, którego staną się uczestnikami, nie będzie podobne do życia w świecie obecnym; będzie ono zupełnie inne, przemienione (por. Iz 1, 5n; 51, 17; 60, 1; 26, 19; 53, 8). U proroka Daniela znajdują się również teksty odnoszące się do wiary w zmartwychwstanie i przyszłe Królestwo Boże (Dn 7, 13—14; 7, 27; 12—2).

Z przytoczonych fragmentów Pisma św. można wysnuć kilka wniosków. Otóż wiara w zmartwychwstanie, zawarta w Biblii, różni się od ujęć filozofii i myśli greckiej. Człowiek, według Pisma św., jest poddany władzy śmierci. Dusza zmarłego staje się więźniem szeolu, ciało zaś ulega rozkładowi w grobie. Stan ten jest jednak tylko przejściowy. Kiedyś człowiek znowu powstanie do życia dzięki dobroci i mocy Jahwe. Natomiast według pojęć greckich dusza ludzka jest ze swej natury niezniszczalna i osiąga nieśmiertelność w chwili wyzwolenia się z więzów ciała¹⁶.

Ponadto z wymienionych tekstów wynika również, że zmartwychwstaniu podlega zarówno cały naród¹⁷, jak i poszczególne jednostki. Szeol jest miejscem przejściowym, do którego schodzą zmarli. Jahwe swoją potęgą weźmie ich z szeolu do miejsca, gdzie będą Go oglądać w ustawicznej radości.

Podkreślić należy zdecydowane przeciwieństwo nauki Starego Testamentu odnośnie do rozumienia sensu zmartwychwstania w stosunku do filozofii greckiej. W jego tekstach nie ma miejsca na pojmowanie tego faktu w sposób materialistyczny. Biblijne pojęcie zmartwychwstania

¹⁴ Por. P. Heinisch, *Theologie des Alten Testaments*, Bonn 1940 ss. 48n.

¹⁵ Por. W. Bienert, *Die Arbeit nach der Bibel*, Stuttgart 1954 s. 134; C. S. Knopf, *The Optimism of Koheleth*, „Journal of Biblical Literature” 49, ss. 195—199.

¹⁶ Por. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 1968, t. I, ss. 97—99.

¹⁷ Por. Cz. Jakubiec, *Stare i Nowe Przymierze*, ss. 182—183.

nie ma również nic wspólnego z sytuacją mitycznych bóstw, które umierają i zmartwychwstają z ciągle odnawiającą się przyrodą po okresie zimowym¹⁸.

Zagadnienie życia wiecznego związane jest z biblijnym pojęciem nagrody i kary. Odnosi się to głównie do narodu izraelskiego. Aluzja do kary, jaka czeka człowieka po śmierci zawarta jest w upomnieniu Syracha: „Upokórz bardzo swą duszę, albowiem kara dla bezbożnych: ogień i robak” (Syr 7, 17).

W obydwóch wypadkach autorom natchnionym chodzi o karę wieczną, o której Stary Testament niejednokrotnie wspomina. Zawsze u podstawy kary leży grzech, gniew i sąd. Dzięki niej wierni mogą adorować tajemnicę miłości Bożej, która doprowadza grzesznika do nawrócenia.

W Księdze Syracha przewija się myśl, że los poszczególnego człowieka zależy od losu całego narodu (Syr 37, 28—29)¹⁹. Warto w tym miejscu pamiętać, że natchnieni autorzy Biblii Starego Testamentu dzielą ludzkość jakby na dwie grupy: Lud Boży (hebr. — *'am*, gr. — *laós*) czyli Izrael, który posiada przymierze i obietnice Boże oraz narody (hebr. — *goim*, gr. — *ethné*).

Myśl ta znajduje się również w innych księgach (por. Pwt 7, 12; Prz 10, 7; Ekl 7, 1; Syr 41, 16). Ponadto mówią one o trwałości imienia człowieka. Powszechnie jednak wiadomo, że imię w pojęciu semickim oznacza istotę człowieka, a więc jego osobę. Można wysunąć wniosek, że trwałość imienia wskazuje na istnienie życia wiecznego, co nieuchronnie prowadzi do idei zbawienia człowieka (Łk 10, 20). Biblia zbawienie człowieka określa między innymi jako „wpisanie do księgi żywota” (Wj 32, 32; Iz 4, 3; Ps 68, 29; Ps 138, 16; Dn 12, 1).

Księga Mądrości ideę życia wiecznego zakłada w wielu miejscach. Zasadniczy tekst, który wyraźnie mówi o życiu wiecznym znajduje się w rozdziale szesnastym (Mdr 16, 13—14). Bóg ma władzę nad żywymi i umarłymi. Ma też moc sprowadzać ludzi do hadesu i stamtąd ich wyprowadzać. Bóg więc obdarowuje życiem tych, którzy pomarli. Autor Księgi Mądrości zakłada możliwość przyszłego życia, a nawet zmartwychwstania ciał²⁰. Idąc za zdaniem P. Beauchamp należy powiedzieć, że w powyższym tekście chodzi o duszę, która schodzi do hadesu, skąd może ją wyrwać jedynie Bóg²¹.

¹⁸ Por. W. Michalski, *Dusza i jej nieśmiertelność w Piśmie św.*, Warszawa 1936, ss. 104—132.

¹⁹ Por. M. Lagrange, *Le livre de la Sagesse. La doctrine des fins dornieres*, „Revue Biblique” 14 (1909) s. 85.

²⁰ Por. W. Weber, *Der Auferstehungsglaube im eschatologischen Bucher der Wiesheit*, ss. 205—235.

²¹ Por. P. Beauchamp, *Le salut corporel des justes et la conclusion du livre de la Sagesse*, „Biblica” 45 (1964) s. 524.

O wierze w życie wieczne świadczy również dobitnie tekst proroka Daniela (Dn 12, 1—3). Jest on świadectwem wiary w życie wieczne i zmartwychwstanie²². Idea życia wiecznego odnosi się do Izraelitów zmarłych w prześladowaniach oraz do prześladowców i odstępców od wiary. Grzeszników czeka wieczne życie w hańbie. Sprawiedliwi, którzy wytrwają do końca, będą ocaleni. Wszyscy umarli przebywający w szeolu powstaną. Wśród nich nastąpi podział. Jedni wejdą w posiadanie życia wiecznego, drudzy zaś zostaną skazani na wieczną hańbę i odrazę²³.

Teksty powyższe świadczą o wierze narodu wybranego w życie wieczne. Wierze tej ma być podporządkowane całe życie człowieka. Jeśli nie podda się on prawu Bożemu, niechybnie spotka go kara, którą rozmaicie się określa. Będzie ona ogniem palącym, robakiem toczącym grzeszników, ciągłym przebywaniem w szeolu.

Sprawiedliwym przygotowana jest wieczna nagroda określana jako trwałe dziedzictwo, długie dni żywota, czy też trwałe imię. Można więc twierdzić, że naród wybrany choć nie miał jeszcze sprecyzowanych pojęć odnośnie do kary, nagrody i życia wiecznego, to jednak był przeświadczony i wierzył w jego istnienie. Wierzył też w istnienie szeolu tj. specjalnego miejsca, gdzie przebywają zmarli. Prawdę tę zaczerpnął z religii narodów ościennych, nadał jej jednak zupełnie swoistą treść.

J. Guillet zauważa, że „jeżeli (religia Biblii) zapożyczy pewne obrazy z otaczających religii, a zwłaszcza ze wspólnego całej ludzkości pierwiastka religijnego, czyni to po to, aby je nakierować wedle własnej linii. To przekształcenie odpowiada nawróceniu serca; koniecznemu, by złączyć się z prawdziwym Bogiem”²⁴.

Szeol według ówczesnych wierzeń zarówno Żydów jak i Greków znajduje się pod ziemią. Po raz pierwszy nazwa ta pojawia się w Księdze Rodzaju w opisie żalu Jakuba po rzekomej stracie Beniamina. Po otrzymaniu wiadomości o śmierci syna, Jakub mówi: „Już w smutku zejść za synem moim do szeolu” (Rdz 37, 35)²⁵. Z szeolu nie ma już powrotu. „Jak obłok przeleci i zniknie, kto schodzi do szeolu, nie wraca” (Hi 7, 9). Stąd spotyka się wyrażenia: „bramy śmierci, bramy piekieł” (Hi 38, 17; Mt 16, 18). W szeolu znajduje się pył i błoto. Wskazują na to liczne wyrażenia: „schodzić do pyłu” czy „kłaść się w pył”, spotykane w Księdze Hioba i Psalmach.

Naród wybrany wytworzył i pielęgnował ujęcie wspólnotowe życia

²² Por. B. Alfrink, *L'idée de resurrection d'après Daniel XIII*, 1—2, „Biblica” 40 (1959) ss. 355—371.

²³ Por. A. Toynbee, *Człowiek wobec śmierci*, Warszawa 1973 ss. 188—191.

²⁴ Por. J. Guillet, *Themes bibliques. Wstęp*, w: V. Hamp, *Paradies und Tod*, Regensburg 1963 ss. 100—109.

²⁵ Por. S. Łach, *Księga Rodzaju. Komentarz*, Poznań 1962 ss. 469—471.

pozagrobowego. Wyrażał je nieco prymitywnie, ale realnie. Wprawdzie Bóg Izraela jest wszechobecny, zapomina jednak o pozostających w grobach, którzy nie wymawiają Jego imienia (Ps 138, 8; Hi 25, 6; Ps 6, 6). Jest to dawna tradycja istniejąca w łączności z wiarą we władztwo Boga nad królestwem zmarłych. Dusza zstępuje do szeolu, by prowadzić tam marną egzystencję ze zmarłymi i cieniami z dala od „krajiny żyjących” (Hi 14, 21), z daleka również od Boga, którego nie może wielbić, gdyż pozostaje w krainie milczenia (Ps 94, 17; Ps 115, 17). Jednak Boża wszechmoc pozwoli wydostać się jej stamtąd, ożywiając ponownie porozrzucane kości (2Mch 7, 9).

Druuga Księga Machabejska posiada w kilku miejscach wzmianki o szeolu. Czwarty męczennik zapowiada zgubę w hadesie tyranowi, podczas gdy on sam i jego towarzyszy otrzymają od Boga życie wieczne dlatego, że oddali swoje życie doczesne za Jego Prawa (2Mch 7, 14—23).

Z przytoczonych uwag wynika, że naród wybrany był przeświadczony o istnieniu miejsca, gdzie przebywają zmarli. Miejscem tym był dla nich szeol — hades. Nawet gdyby termin ten był zaczerpnięty od innych narodów, to i tak trzeba uznać jego swoistą treść nadaną mu przez naród wybrany. Z szeolu nikt nie mógł wrócić. Izrael wierzył, zwłaszcza od czasów prześladowań machabejskich, że Bóg wyrwie ich z szeolu. Na zawsze pozostaną w nim tylko ludzie zasługujący na gniew Boga. Będą wśród nich ci, którzy nie przestrzegali Prawa oraz prześladowcy i tyrani narodu wybranego.

Mesjanizm żydowski posiadał podwójną eschatologię: ziemską i transcendentną. W pierwszej naród oczekiwał nowego stanu na ziemi, zwłaszcza całkowitej wolności i potęgi kraju. Żył też eschatologią transcendentną, której przedmiotem jest królestwo z obecnym w nim Bogiem i w którym zmarli powrócą do życia (Oz 6, 1n; Ez 37, 1; Iz 26, 19; Oz 13, 14). Królestwo to określane jest różnymi terminami: świątynią, Jeruzalem, państwem (2Sm 7, 14—23). Staje się ono coraz większe w miarę jak rozrasta się potomstwo Abrahama. Swoim zasięgiem obejmuje nawet Asyrię i Egipt po nawróceniu ich mieszkańców (Iz 19, 23—25). Królestwo to nie jest z tej ziemi. Świadczy o tym podkreślenie przez Stary Testament, iż życie Izraela jest życiem koczowniczym, a nie osiadłym.

Prorocy nawiązują do wędrówki przez pustynię, która wyraża powołanie narodu i jego nawracanie się (Oz 2, 13—24). Wypadki związane ze zburzeniem Jerozolimy przekonują Izraelitę o nietrwałości i przemijalności królestwa ziemskiego. Ta sytuacja niepewności pozostanie również po powrocie z niewoli. Od czasu jej zakończenia problem królestwa Jahwe nabiera w Izraelu większego znaczenia. Naród jest przekonany, że Jahwe zajmie się swoją trzodą, zgromadzi ją na własnej ziemi (Mi 2, 13; Ez 34, 11; Iz 40, 9n). Królestwo to rozszerzy się i obejmie swym zasięgiem całą ziemię (Za 14, 19; Iz 24, 23). Królestwo escha-

tologiczne jest powszechnie uznane wśród wszystkich ludów, objawione przez Boga (Ps 47, 2—10; Ps 145, 11n). Królestwo transcendentne powstanie na ruinach imperiów ludzkich (Dn 2, 44). Na jego czele stanie Syn Człowieczy przychodzący na obłokach niebieskich (Dn 7, 14—19). Z nadejściem tego Królestwa związany jest sąd nad światem. Władzę obejmie Syn Człowieczy i lud święty (Dn 7, 27). Królestwo to nie będzie z tego świata. Sprawiedliwi zapanują nad ludźmi jako sędziowie a Pan będzie królował nad narodami na wieki (Mdr 3, 8). Jest to Królestwo, w którym zmarli powrócą do życia (Iz 26, 19).

Zmartwychwstanie to powrót do życia, powstanie na nowo. Obraz spróchniałych kości powracających do życia, ukazany u Ezechiela, pojmowany był w Izraelu jako zmartwychwstanie.

Królestwo zmarłych to miejsce przebywania zmarłych, gdzie cieszą się oni obecnością Boga. Jest to ziemia Jahwe, w której zgromadzeni zostaną święci. Na ich czele stanie Syn Człowieczy. W tym Królestwie zmarli powrócą do życia. Jest to więc miejsce wiecznej nagrody przygotowanej sprawiedliwym (Wj 19, 6; Mdr 3, 8; Mi 2, 13; Iz 40, 9n; Za 14, 9)²⁶.

W myśli narodu wybranego wiara w indywidualne przeznaczenie przeszła dość długą ewolucję poczynawszy od kolektywnego pojęcia zbawienia. Z tym łączy się ściśle rozwój objawienia prawdziwej nieśmiertelności. Ewolucja idei zbawienia dokonuje się na drodze religijnej i mistycznej (chodzi o coraz ściślejszy związek z Jahwe) oraz na drodze moralnej (problem odpłaty i sprawiedliwości).

Dążenia świętych i rozważania mędrców zakreslają tło zagadnień dotyczących zbawienia. Szczególną pobudką do rozważań zagadnień życia wiecznego było zetknięcie się judaizmu z greckim pojęciem nieśmiertelności. Wyrazem tego jest Księga Mądrości, która powstała w środowisku aleksandryjskim.

Problem zbawienia sprawiedliwych pojawia się najpierw w Psalmach. Przewija się w nich tęsknota za zjednoczeniem się z Jahwe, które powinno trwać na wieki (Ps 26, 8n; Ps 104, 4n). Jahwe wierny jest narodowi wybranemu, wybawia go z niewoli egipskiej i strzeże podczas całej wędrówki (Ps 84, 2—3). Także rozważania mędrców Izraela obracają się wokół problemu odpłaty, sprawiedliwości i szczęścia.

Prorok Jeremiasz wyraża sprzeciw wobec zgorszenia, jakim jest obraz człowieka sprawiedliwego dotkniętego nieszczęściem i bezbożnika pełnego potęgi (Jer 20, 7—13).

Ezechiel uczy, że osoba ludzka jest autonomiczna. Sama więc odpowiadać będzie za swoje czyny, za które otrzyma karę lub nagrodę. W Księdze Przysłów przewija się myśl, że człowiek sprawiedliwy będzie

²⁶ Por. J. Pytel, *Królestwo Boże*, w: *Katolicyzm od A do Z*, Poznań 1982 s. 224.

szczęśliwy (Prz 10, 27; 28, 16). Podstawą tego szczęścia jest wierność wobec Jahwe. Nie polega ono na tym, że człowiek dochowujący wierności żyje dłużej niż niegodziwiec. Wierność łączy się z głębokim moralnym przeświadczeniem, że grzech w człowieku jest przyczyną zepsucia i zła, które podkopują jego szczęście. Życie sprawiedliwego, to nie tylko długie życie, ale pewność, że zło nim nie zachwieje (Prz 10, 27; 28, 16).

Księga Hioba zajmuje się problemem człowieka sprawiedliwego, cierpiącego niedolę. Myśl żydowska na tym etapie rozwoju nie ma innej odpowiedzi jak tylko tę, że dzieło stworzenia kryje w sobie tajemnicę, a człowiek musi wielbić Boga, który go przewyższa (Hi 13, 1—28).

Księga Mądrości jest wyrazem wiary Izraela, silniejszej niż wszystkie doświadczenia życiowe. Głosi nieśmiertelność i zwraca uwagę człowieka sprawiedliwego na posiadanie Boga w miłości (Mdr 1, 13; 2, 23; 11, 24)²⁷.

Wspomniane treści odnoszące się do wiary w życie pozagrobowe, zmartwychwstanie i życie wieczne stanowią wielką proklamację Boga skierowaną do narodu wybranego. Tę proklamację — kerygmat Izrael miał przechowywać i równocześnie przekazywać następnym pokoleniom. Księgi Machabejskie przedstawiają szczytowy punkt w rozwoju wspomnianego kerygmatu. Uzewnętrznieniem wiary w nieśmiertelność człowieka było męczeństwo siedmiu braci machabejskich i ich matki (2Mch 7, 1—42)²⁸. Wypowiedzi męczenników świadczą o głębokiej wierze w zapłatę, jaką Bóg przygotował dla sprawiedliwych.

Temat ten, zawarty w Księgach Machabejskich, będzie jednak przedmiotem oddzielnych rozważań w następnych partiach zaplanowanej serii artykułów.

VALORI KERIGMATICI DEI LIBRI DEI MACCABEI (2)

— L'IDEA DELLA RESURREZIONE E DELLA VITA ETERNA IN BASE DEL SECONDO LIBRO DEI MACCABEI

Riassunto

La fede della nazione prescelta nella vita d'oltretomba conosceva uno sviluppo profondo e permanente, particolarmente nel periodo delle persecuzioni dei Maccabai. Da singoli libri del Vecchio Testamento si capisce che la resurrezione riguarda sia tutta la nazione sia particolari unità. Sceol è un luogo di passaggio. Jahwe con il suo potere porterà i morti da lì in un posto dove vedranno il Suo volto.

²⁷ Por. Ch. Barth, *Die Erretung vom Tode in den individuellen Klage — und Dankliedern des Alten Testaments*, Zöllikon 1947.

²⁸ Por. K. Marklowski, *Problem nieśmiertelności duszy w Księdze Koheleta*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 1948, ss. 354—363.

L'Analisi dei testi biblici che indicano l'idea della resurrezione fa notare un chiarissimo contrasto delle teorie del Vecchio Testamento rispetto a quelle della filosofia greca. Inoltre bisogna notare che la questione della resurrezione è strettamente connessa con il significato biblico della ricompensa e della punizione.

Questo kerigma della immortalità dell'uomo e del suo destino eterno trova lo sviluppo nei libri dei Maccabei. Una dimostrazione della fede nella resurrezione è l'episodio dei sette fratelli e della loro madre.

Traduzione di Zbigniew Lalik